

ЕНТРОПІЯ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто специфіку дослідження ентропії як елемента комунікативно-прагматичної структури дискурсу, визначені особливості вияву комунікативних шумів у спілкуванні учасників судового процесу.

Ключові слова: судовий дискурс, комунікація, інформація, комунікативні шуми, ентропія, нег ентропія.

Аби сприяти встановленню істини, судове спілкування має відповідати суворим процесуальним нормам. Задля цього необхідно забезпечити умови для обміну інформацією. Завадити такому ефективному спілкуванню можуть комунікативні шуми, які трапляються в залі суду, незважаючи на спеціальну комунікативну підготовку професійних учасників судових слухань та намагання говорити ясно непрофесійних.

Усебічне дослідження прагматичної складової мовлення передбачає вивчення специфіки моделі комунікації, зокрема тих її елементів, що визначають інформаційну насиченість, яка найчастіше залежить від каналу повідомлення, його якості, чистоти або наявних шумів, що спотворюють інформацію, а отже, спричиняють непорозуміння. Уникнення того, що стоїть на заваді ефективному спілкуванню, можливе за умови всебічного дослідження типів і специфіки перепон, а також засобів запобігання їм. Комунікативні шуми ставали предметом усебічного аналізу фахівців різних галузей науки (К. Шеннона, У. Вівера, Н. Вінера, Ф. С. Бацевича, З. В. Гладкової, О. В. Кузнецової, Т. В. Нікітюк, О. О. Селиванової, Н. С. Ольховської та інші), проте особливо актуальним таке дослідження стає в ситуаціях судового спілкування, коли від якості порозуміння, інформаційної насиченості повідомлень залежать людські долі. З огляду на це метою роботи є виявлення впливу комунікативних шумів на порозуміння учасників судового дискурсу. Задля досягнення сформульованої мети необхідно розв'язати низку завдань, зокрема виявити сутність поняття комунікативного шуму (ентропії), окреслити джерела й типи комунікативних шумів у судовому дискурсі. Предметом дослідження в публікації є явище ентропії, типи комунікативних шумів, об'єктом – специфіка їх реалізації в судовому дискурсі.

Уперше поняття комунікативного шуму було сформульоване Клодом Елвудом Шенноном у статті «Математична теорія зв'язку», опублікованій 1948 року. Про інформативність повідомлення вчений змушений був заговорити, коли проводив дослідження в галузі математики та інженерії, тому пізніше сам застерігав, що «дуже рідко вдається розкрити одночасно кілька таємниць природи одним і тим самим ключем. Будівля нашого дещо штучного благополуччя дуже легко може впасти, тільки-но в один чудовий день з'ясується, що за допомогою кількох магічних слів, таких, як інформація, ентропія, надмірність..., неможна розв'язати всіх нерозв'язаних проблем» [9, 667–668]. Проте його теорія інформації стала універсальною і нині використовується й розробляється, зокрема, і в дослідженнях вербальної комунікації. «Під інформацією Шеннон розумів корисні для отримувача сигнали. Некорисні сигнали, з погляду Шеннона, це шум, вади, які вчений пов'язав з ентропією. Якщо сигнал на виході каналу зв'язку є точною копією сигналу на вході, то, на думку Шеннона, це означає відсутність ентропії. Відсутність шуму означає максимум інформації (хоча це гіпотетична ситуація, оскільки певний шум реально наявний завжди)» [5, 10–11]. Отже, Шеннон визначив шум (ентропію) як зовнішні чинники, що спотворюють повідомлення і стають на заваді його сприйняттю адресатом. Окрім того, описав учений і негентропію (негативну ентропію) як інформаційну надмірність, завдяки якій повідомлення, що проходять недосконалими (зашумленими) каналами, розпізнаються адресатом, незважаючи на їхнє спотворення. Як слушно зауважує З. В. Гладкова, поняття «надмірності, повторення елементів повідомлення для запобігання комунікативним невдачам, тобто засоби проти ентропії, найчастіше демонструють саме на прикладі природних людських мов» [3, 74].

Слід зауважити, що Клод Шеннон, обчислюючи кількість інформації, ігнорував її зміст і цінність, що вкрай важливо для лінгвістичних досліджень, адже, як зазначає Є. Сєдов, ці категорії не можна розглядати як універсалії, оскільки «для громадянина Белова одна й та сама кількість інформації (1 біт) міститься у таких двох різних за своєю цінністю повідомленнях, як «Завтра не буде дощу» і «У вас народився син»... Абстрагуючись від змісту й цінності інформації, Шеннон фактично вчинив так, як Галілей свого часу вчинив із силою тертя: виключення цих чинників із поля зору дозволило встановити більш загальний закон. Міра, знайдена Шенноном, виявилася єдиною універсальною мірою

упорядкування для всіх систем, що існують у світі» [7]. Саме завдяки такій універсальності теорії інформації К. Шеннона модель комунікації, названа його іменем, розглядається як одна з основних у комунікативній лінгвістиці. Це уможливило й наше дослідження специфіки організації комунікативного процесу в судовому дискурсі. Причому формула взаємозв'язку інформації та ентропії Шеннона настільки універсальна і проста, що може бути використаною в будь-якому дослідженні, зокрема й лінгвістичному: $H + Y = 1$, де H – ентропія, Y – інформація («дані, що зменшують невизначеність, неповноту знань про об'єкти, процеси і явища навколишнього світу» [5, 11]). Відповідно, для визначення критеріїв ефективності мовлення необхідно окреслити актуальні параметри інформативності й ентропії, а також випадки негентропії, яка залежно від особливостей мовленнєвої ситуації може позитивно чи негативно позначатися на якості комунікативного процесу.

Поняття інформації поступово з теорії Шеннона потрапило до лінгвістичної царини. Цей перехід по-філософськи пояснила Л. Г. Дротянко, зауважуючи, що «інформація» є яскравим прикладом маргінального терміна: «як наукове поняття оформилося в математиці й означало знакову оболонку знання. Пізніше термін почав активно вживатися у таких науках, де інформацію тлумачать ширше, ніж у математиці, – як повідомлення, дані, знання, на підставі яких приймається відповідне рішення. Тобто у більшості дисциплін термін «інформація» трактується як засіб пізнання... Нині поняття «інформація» органічно вживається і в природничих, і в соціогуманітарних науках. Щоправда, кожна з дисциплін вкладає в цей термін той зміст, який точніше відповідає її контексту» [4, 53]. Отже, сучасна наука не дослухалася до застереження Шеннона, натомість має багатогранний предмет дослідження, який по-різному визначається в різних її галузях. У лінгвістичних розробках також немає одностайності в тлумаченні досліджуваної категорії, зокрема й у текстознавстві та теорії комунікації, на що звертав увагу І. Р. Гальперін, зазначаючи, що в загальному (побутовому) значенні інформація – «це будь-яке повідомлення, оформлене як словосполучення номінативного характеру. Це може бути речення, в якому повідомляються якісь факти, поєднання речень (надфразова єдність і абзац), цільний текст. Інформація в такому значенні зазвичай ототожнюється з номінацією, смислом, змістом... Друге значення терміна «інформація» уживане в роботах з теорії комунікації, але передбачає використання цього терміна лише за отримання нових відомостей про предмети, явища, відношення, події об'єктивної дійсності. Отже, науково-термінологічне значення «інформація» знімає деяку невизначеність в уже сприйнятих і частково пізнаних предметах і явищах» [2, 26]. Таке визначення інформації дозволяє протиставити її ентропії та окреслити низку актуальних для дослідження аспектів, зокрема новизни інформації, її цінності. Причому, якщо загально потрактування І. Р. Гальперіном інформації як чогось нового, невідомого, що усуває невизначеність, ще відповідає концепції К. Шеннона, то новизна і цінність є суто лінгвістичними категоріями, які дозволили Гальперіну окреслити типи інформації за прагматичним критерієм: 1) змістово-фактуальна – «повідомлення про факти, події, процеси, які відбуваються, відбувалися, відбуватимуться в навколишньому світі, дійсному чи уявному» [2, 27]. Така інформація завжди експліцитна, і в судовому дискурсі вона озвучується в судовому засіданні; 2) змістово-концептуальна – «індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, описаними засобами змістово-фактуальної інформації». Цей тип інформації реалізується в художніх текстах, зрідка – в науково-популярних, оскільки «знімає ентропію естетико-пізнавального плану» [2, 28]. В судовому дискурсі цей тип відомостей реалізується лише для уточнення правильності сприйняття основної інформації; 3) змістово-підтекстова інформація – імпліцитні смисли різних типів: фонові знання, пресупозиція тощо. Тобто інформація, за І. Р. Гальперіном, «може виявлятися у різних формах – від нульової, коли зміст тексту не дає нічого нового, а лише повторює вже відоме, до концептуальної, коли для її виявлення необхідно піддати текст ретельному аналізу. Між цими полюсами розміщується інформація різного ступеню насиченості (міри новизни)» [2, 29]. Погоджуючись із концепцією Гальперіна в цілому, вважаємо за необхідне дещо її уточнити, адже двополюсна шкала інформативності містить лише нуль негентропії (абсолютно надмірна інформація, яке не містить нічого нового) і концептуальну інформацію, що, за формулою Шеннона, можна позначити як I . Проте Гальперін тут проігнорував ентропію як брак інформації, неможливість її отримати чи декодувати через певні вади комунікативного каналу, інформаційні шуми та фільтри. Тому шкалу інформативності варто позначити з двома нульовими полюсами: нуль негентропії та нуль ентропії, між якими розмішена одиниця концептуальної інформативності:

$H0$ (ентропія) YI (інформація) $X+I$ (негентропія)

Принагідно зауважимо, що для різних типів дискурсів параметри норми інформативної

насиченості текстів будуть різними. Так, у художньому тексті інформація «повинна мати оптимум оригінальності та надмірності. На кожному композиційному рівні художнього тексту повинна бути досить велика надмірність повідомлень, а оригінальність повинна перевершувати можливості сприйняття адресатом, але давати можливість сприйняття на більш високому рівні. Від цього безпосередньо залежить відчуття художньої цінності твору» [6, 69].

У судовому спілкуванні норма інформаційної насиченості тяжіє до 1, оскільки негентропія має такий самий негативний ефект на сприйняття суті справи, як і ентропія. Однак на різних стадіях судового засідання показники нормативної інформативності будуть змінюватися. Наприклад, учасники судового процесу в кримінальному провадженні відповідно до ст. 317 Кримінального процесуального кодексу мають право ознайомитися з кримінальною справою, до якої вміщені «документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності», а також «мають право робити з матеріалів необхідні виписки та копії». Надалі ці документи розглядаються в судовому засіданні, а отже, не містять нової інформації для учасників процесу на момент судового провадження, хоча можуть стати підставою для пошуку додаткових доказів, які наводитимуться в залі суду і становитимуть концептуальну інформацію. Отже, тут рівень інформативності тяжіє до позначки **+I** (негентропії). Також негентропію унормовує стаття 364, якою визначено, що «учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин». Натомість ст. 346 та 352 Кримінального процесуального кодексу містять вимогу, яка інформаційно обмежує свідків з метою надання ними об'єктивних неупереджених свідчень, що не залежали б від інформації, отриманої від інших учасників процесу. Тобто в цій ситуації законодавцем ужито заходи для запобігання негентропії.

Отже, комунікативні шуми різних типів є невід'ємною складовою спілкування, потрапляючи ззовні, спотворюють інформацію. Комунікативний шум слід відрізнити від фільтрів комунікації («соціальні, культурні, психологічні тощо обмеження на інформацію в комунікації (цензура, заборони, табу, недовіра з боку адресата)» [1, 341]). Шуми з'являються переважно в каналі комунікації, щоправда, джерелом такого шуму можуть бути і учасники комунікативної взаємодії. Натомість фільтри – контрольовані обмеження, накладені на інформацію. Приміром, комунікативний шум психічного типу в судовому спілкуванні може виникнути у ситуації, коли адресат через надмірне хвилювання не може зрозуміти мовця, то фільтром комунікації буде намагання приховати певні відомості, «не сказати зайвого». Крім того, процесуальним законодавством передбачена низка заборон на певну інформацію, що теж слід кваліфікувати як фільтри комунікації в судовому дискурсі. Тобто в судовому дискурсі заходи обмеження інформації (наприклад, вищенаведені статті Кримінального процесуального кодексу) можна вважати комунікативними фільтрами, а недостатню поінформованість учасника судового процесу щодо юридичної процедури вчинення дій чи суті справи – шумами.

Причиною ентропії, втрати частини інформації на шляху від адресанта до адресата, найчастіше є комунікативні шуми різних типів: 1) пов'язані з каналом комунікації (технічні, паралінгвістичні); 2) пов'язані з кодом (лінгвістичні (лексико-семантичні, граматичні, стилістичні, контекстні), логічні, структурні); 3) зумовлені чинником адресант/адресат (психологічні, прагматичні) тощо. Так, на когнітивно-інтерпретаційному рівні комунікативні шуми можуть бути спричинені «відсутністю певних спільних для адресанта й адресата фрагментів тезаурусу, фонових та енциклопедичних знань, що значно ускладнює комунікацію» [8, 51], тобто різницею у сприйнятті професійними і непрофесійними учасниками судового дискурсу спеціальної юридичної інформації: для правників такі відомості є актуальними й значущими, для інших учасників процесу – ступінь інформативності таких повідомлень наближена до 0. Наприклад, під час розгляду цивільної справи про встановлення опіки над неповнолітнім у районному суді Житомирської області непорозуміння між суддею та свідком сталося через незнання останнім юридичної процедури вчинення дії (незважаючи на те, що відповідно до своїх повноважень він повинен володіти

такою інформацією), неналежний рівень обізнаності в суті справи, що стала предметом судового розгляду.

Суддя: *Ви сільський голова? Свідок: Да, сільський голова.*

Суддя: *Як вас... прізвище по батькові, щоб я знала, як звертатися. Свідок: Віталій Степанович.*

Суддя: *Віталій Степанович, ви в своєму висновку органу опіки і піклування пишите: з метою захисту прав та інтересів дитини відповідно до статті 151, 155, статті 164 Сімейного кодексу орган опіки вважає доцільним позбавлення... Покажіть мені в кодексі, статті 164 причину позбавлення батьківських прав. Конкретно. Там вичерпний перелік.*

Свідок: *Ухиляння від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини.*

Суддя: *От для того, щоб таких питань не було, нада було всім приходити на попереднє судове засідання, де заявниця (от тут прокурор скаже) сказала, що батько приходить, відвідує...*

Свідок: *На той час, ваша честь... Суддя: На який час?*

Свідок: *На той час, коли позивач подала до нас заяву цю, відповідача дві неділі не було навіть дома.*

Суддя: *Дві неділі... І ви щитаєте, що це позбавлення батьківських прав?*

Свідок: *Це на той час... Ми не могли розглянути, того що дві неділі його не було. У нього робота...*

Суддя: *Ну так робота! Це не поважна причина!*

Свідок: *Робота із шести ранку. Так? Він приїжджає пізно ввечері.*

Суддя: *Які підстави позбавлення батьківських прав? Шо? Робота?*

Свідок: *А як дві неділі його вдома немає. Хто буде за дитиною дивиться?*

Суддя: *Ви розумієте статтю 164? Для чого вона потрібна? Взагалі от у мене таке запитання... От ви як орган опіки та піклування поясніть мені, для чого потрібна стаття 164. Я не розумію. Мені що... окрему ухвалу виносити в прокуратуру, щоб вони перевірку робили. Почекайте! Я хочу з сільським головою поговорити! Я розумію, коли в мене є позови, де батьки п'ють, батьки по півроку не з'являються.*

Відповідно до чинного законодавства суд може позбавити особу батьківських прав, якщо орган опіки та піклування встановлює і підтверджує під час судового засідання факти неналежної поведінки матері чи батька. Відповідно, суддя хоче почути від сільського голови, уповноваженого представляти орган опіки, конкретну причину позбавлення відповідача батьківських прав. Свідок не має необхідної юридичної підготовки, не розуміє специфіки формулювання висновку органу опіки і піклування про умови проживання дитини, які може забезпечити претендент на опіку, а отже, не розуміє і запитання судді, тому, буквально сприймаючи її прохання, цитує частину статті кодексу. Проте суддю така відповідь, звісно, не задовольняє, оскільки вона не відповідає його очікуванням. Причому суддя усвідомлює причину відсутності спільних фонових знань (інформації щодо суті цивільного позову) у всіх учасників судового процесу: представник органу опіки і піклування був відсутній на попередньому судовому слуханні, де з'ясовувалися обставини справи, тому його свідчення суперечать свідченням позивача. Крім того, свідок – сільський голова не має відповідних юридичних знань і називає фактичною причиною позбавлення батьківських прав особи відсутність її протягом двох тижнів удома (так свідок потракував частину 2 статті 164 Сімейного кодексу, де зазначено, що причиною позбавлення батьківських прав є ухиляння «від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини»). Хоча як очільник місцевого органу опіки і піклування свідок зобов'язаний володіти елементарними знаннями про відповідну юридичну процедуру, що дозволяє судді вимагати від нього правильного формулювання причини позбавлення батьківських прав відповідача. Тобто свідок не володіє відповідною інформацією юридичного характеру (відсутність спільних енциклопедичних знань) та погано обізнаний із суттю справи (відсутність спільних фонових знань), що робить його діалог із

суддею неконструктивним.

Додатковим джерелом ентропії, що провокує непорозуміння учасників судового процесу є шуми, пов'язані з фактором адресата/адресанта: з одного боку, зверхнє ставлення судді до непрофесійних учасників процесу (виявлялося на невербальному рівні (погляд з-під лоба, відповідні тон та інтонація) та в уточнювальних і запитальних репліках, погрозах (*Мені що... окрему ухвалу в прокуратуру подавати, щоб вони перевірку робили*), що зумовлювало психологічний дискомфорт присутніх у залі суду, а з іншого – надмірне хвилювання свідка – сільського голови, яке заважало йому сприймати інформацію й адекватно її трактувати. Причому комунікативні шуми такого типу є частими в судовій практиці, а отже, є підстави звертати на них увагу під час риторичної та мовленнєвої підготовки майбутніх служителів Феміди і підвищення їхньої кваліфікації. Отже, наведений фрагмент діалогу учасників судового процесу містить кілька типів комунікативних шумів: прагматичний і психологічний.

Незважаючи на інтерес до елементів комунікативного процесу з боку вчених різних галузей знань, досі немає єдиного визначення природи, причин і типології комунікативного шуму. Натомість дослідники однотайні в тому, що з'ясування окреслених проблем дозволить прописати механізми досягнення ефективності спілкування, гармонізації взаємодії комунікантів. Особливо актуальною ця проблема стає, коли йдеться про комунікативно активні дискурси, де від ступеня ефективності взаємодії мовців залежить прийняття рішень, які впливають на долю людей. Таким, зокрема, є судовий дискурс, специфіка якого зумовлює часте виникнення під час комунікативної взаємодії шумів різних типів і потребу визначення їхньої специфіки, типології, засобів ефективного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [Текст] : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] : Изд. И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с
3. Гладкова З. В. Дифференциация концептуальных интерпретаций понятия «коммуникация» в современной философии / З. В. Гладкова // Научный Вестник М ГТУ ГА. – 2011. – № 116. – С. 71–77. Дротянко Л. Наукова і побутова мови у процесі взаємопроникнення культур / Л. Дротянко // Вісник НАН України. – 2005. – № 11. – С. 51–58.
4. Кириленко А. В. Основы информационной культуры. Библиография. Вып. 1: учеб. пособие / А. В. Кириленко; под ред. Е. Г. Расплетинной. – СПб. : СПбГУ ИТМО, 2008. – 156 с.
5. Ольховська Н. С. Прояв інформативності в текстах п'єс Томаса Бернгарда / Н.С. Ольховська // Новітня філологія. – 2005. – № 3 (23). – С. 67–77.
6. Седов Е. Информационно-энтропийные свойства социальных систем [Электронный ресурс] / Евгений Седов // Выступление на очередном заседании Междисциплинарного семинара по изучению цивилизационных кризисов 28 января 1993 года. – Режим доступа . – http://ecsocman.hse.ru/data/149/386/1217/009_SEDOV.pdf.
7. Селиванова Е. А. Коммуникативный шум как компонент дискурса / Е. А. Селиванова // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г. Н. Манаенко. Выпуск 9. – Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2011. – 482 с.
8. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон (перевод с английского, под редакцией Р.Л. Добрушина и О.В. Лупанова). – М. : Изд. иностр. лит., 1963. – 829 с.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoyi lnhvistyky* [Basics communicative linguistics]. Kyiv, Vydavnychyy tsentr "Akademiya" Publ., 344 p.
2. Gal'perin I. R. (2006) *Tekst kak ob#ekt lingvisticheskogo issledovaniya* [Text as an object of linguistic research]. Moscow, KomKniga Publ., 144 p.
3. Gladkova Z. V. (2011). *Differenciatsiya konceptual'nyh interpretacij ponjatija «kommunikacija» v sovremennoj filosofii* [Differentiation of conceptual interpretations of the concept of "communication" in modern philosophy]. *Nauchnyj Vestnik MGTU GA* [Scientific herald of the Moscow State University of Civil Aviation], no. 116, pp. 71–77.
4. Drotynko L. (2005). *Naukova i pobutova movy u protsesi vzayemopronyknennya kul'tur* [The scientific and everyday language in the interpenetration of cultures]. *Visnyk NAN Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], no. 11, pp. 51–58.

5. Kirilenko A. V. (2008). *Osnovy informacionnoj kul'tury. Bibliografija* [Fundamentals of information culture. Bibliography]. SPb, SPbGU ITMO, p .156.
6. Ol'khov'ska N. S. (2005). *Proyav informatyvnosti v tekstakh p"yes Tomasa Bernharda* [Manifestation of informative texts of plays by Thomas Bernhard]. *Novitnya filolohiya* [Modern Philology], no. 3 (23), pp . 67–77.
7. Sedov E. (1993). *Informacionno- entropijnye svojstva social'nyh sistem* [Information and entropy properties of social systems]. Available at: http://ecsocman.hse.ru/data/149/386/1217/009_SEDOV.pdf.
8. Selivanova E. A. (2011). *Kommunikativnyj shum kak komponent diskursa* [Communicative noise as a component of discourse]. *Jazyk. Tekst. Diskurs: Nauchnyj al'manah Stavropol'skogo otdelenija RALK* [Language. Text. Discourse: Scientific Almanac of the Stavropol branch of the Russian Association of linguistic communication] vol. 9, Stavropol' : Izd-vo SGPI, p . 482.
9. Shannon K. (1963). *Raboty po teorii informacii i kibernetike* [Works on information theory and cybernetics]. Moscow, Izd. inostr. lit, p . 829 .

The article deals with the specific study of entropy as part of communicative-pragmatic discourse structure defined features of communicative expression of noise in communication trial participants.

Key words: judicial discourse, communication, information, communication noise, entropy, negentropy.